

BAŞKURT ŞAMANLARININ TEDAVİ USULLERİ

Ahat *Salihov**

İnsanlık âleminin ilk tabipleri, psikoterapi usullerini kullanan şamanlardır. Onlar ilk çağlardan beri toplumun hayatında önemli rol oynamışlardır. Şaman ayinlerinin izleri günümüze kadar ulaşabilmiştir.¹

Son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda, şamanların göz boyamadıkları, uzun süreli çalışmalar sayesinde fizyoterapi usullerini öğrenen ve onları kullanarak tedavi eden tabipler olduğu anlaşılmıştır.²

Başkurtların Şamanlık geleneği, çok köklü bağlara, animizm ve mistik inançlara esaslanmaktadır. Başkurt şamanlarına ait bilgiler Rusya bilim adamlarından İ. Georgi, İ. Lepehin, S. Rudenko'nun eserlerinde bulunmaktadır. Türkiye'de ise bu konu üzerinde Başkurt asıllı âlim Abdülkadir İnan çalışmıştır. Onun kaleme aldığı Türk şamanlığı ile ilgili çalışmalarda Başkurtların eski inançları hakkında da pek çok malumat bulunmaktadır. A.İnan'ın 'Baskurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları' adlı yazısı da yayımlanmıştır.³ Onların çalışmaları konuyu açıklamaya yardım etmektedir.

Bilindiği gibi, Başkurtlar Bulgarlarla birlikte X. asırın sonunda İslam dinini kabul etmişlerdir. O zamanlarda Bulgarlara gelen Bağdat elçilik heyeti kâtibi İbn Fadlan Başkurt şamanlığına dair bilgiler vermektedir. O Başkurtların kış, yaz, yağmur, rüzgâr, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat ve yer gibi on iki tanrıya inandıklarından, en büyük tanrının da gökte yaşadığını düşündüklerinden söz eder. Başkurtlar ağaçtan 'fallus kadar' bir nesne yapıp onu (bir yere) asarlar, sefere çıkarken veya düşmanla karşılaşırken onu öper ve ona secde ederlermiş.⁴ A. İnan'a göre İbn Fadlan'ın müşahade ettiği Oğuzlar ile Başkurtların büyük tanrıya inançları ve bugünkü Yakutların Ürüng Artoyon ve Altayların Ülgen hakkındaki tasavvurlardan farklı olmamıştır.⁵

* Dr., Ufa, Başkurdistan.

1 HOPPAL M., *Nekotorie Rezultati zuçeniya amanizma v Sovremennoy Etnologii //Mirovozrenie Finno-Ugorskih Narodov*, Novosibirsk, Nauka, 1990, s. 121.

2 *age*, s. 122.

3 Abdülkadir İnan'ın bu makalesi *Türk Folklor Ara tırmaları Dergisinde* (1965. C.IX. No 191) yayımlanmıştır. Bu müellif kendi yazısında geleneksel ortamda büyüdüğünü söylemiş ve araştırması için bunun önemli olduğunu vurgulamıştır. O 'Baskurtlar hakkında yazılan bu etnografya ve folklor edebiyatımızın büyük kısmını gözden geçiren bir Baskurt ve aynı zamana folklorcu olduğum hâlde bu muazzam edebiyatın biz Baskurtların hayatını tam olarak aksettirmediğine kani oldum. Şuna inandım ki, bir ulusun folklor ve diniyatını ancak o ulusun kendi öz evladı olan folklorcular toplayabilir. Bu satırları yazan, gelenekçi bir aile ve ortamda büyümüş, 16-17 yaşına kadar içinde yaşadığı çevrenin bütün gelenek ve göreneklerine bağlanmış, inanmış olduğumdan, kendi tetkikleri için de bizzat kendisi folklor konusu olmuştur. Her folklorcu arkadaşına kendilerini folklor konusu olarak tetkik etmelerini tavsiye ederim.' demiştir.

4 Ahmet Zeki Velidi Togan'ın İbn Fadlan's Reisebericht adlı eserinden alınan bilgiler Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün amanizm*. Materyaller ve Araştırmalar (Ankara: 1972) kitabına göre verilmiştir.

5 İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün amanizm Materyaller ve Ara tırmalar*, Ankara, 1972, s. 27.

İslamiyetin kabul edilmesinden sonra onların arasında İslam öncesi inançların izleri yaşamaya devam etmiştir. XX. asrın ilk yarısında eski inançların izlerinin hâlâ devam ettiğine ilişkin veriler S. Rudenko, ikinci yarısında ise L. Nagaeva tarafından bulunmuştur.⁶ Araştırmacılara göre, eski inanç izlerinin çok uzun süre yaşamaya devam etmesinin sebebi olarak bu inançların İslam dini ile kaynaşması gösterilmiştir.⁷ Örneğin, İ. Georgi bazı hastalıkların Kur'an'dan sureler okunarak tedavi edildiğini anlatmaktadır.⁸ «Onlarda, mollaların yanı sıra şeytan Küreze'leri var. Bu Kürezeler geceleri dolaşan şeytanları görebilirmiş. Küreze'ler onlara ateş açıyor, kılıç sallıyor, sopa ile vuruyor, yaralıyor, bazen de öldürebiliyorlarmış».⁹ Bu ifade ile bir çeşit Başkurt şamanları tarif edilmektedir. Şamanlar faaliyetlerine göre çeşitli türlere ayrılabilir.¹⁰ Osokso denilen diğer Şamanlar ise insanın vücudunu ovalayıp terleterek fıtıkları alabiliyormuş, sırt ve göğüs hastalıklarını da tedavi edebiliyorlarmış.¹¹ Bundan başka sihirsî denilen büyücüleri varmış. Bunların ruhlarla bağlantıları olmasa da bitki köklerini, rüzgârı kullanarak büyüyle insanlara zarar ve fayda getirebilmişlerdir. Başkurtlar bu büyücülerden çok korkmuşlardır, ancak çok ağır bir şekilde hastalandıkları zaman onlardan yardım istemişler ve onlardan tedavi edici bitki kökleri almışlardır.¹²

L. Nagaeva'nın fikrince, Başkurt şamanlığı eski Türk inançlarına dayanmaktadır.¹³ Diğer araştırmacılar Urallardaki, İdil Boyu, Sibirya halklarının dünya görüşlerinin umumi esasları üzerinde durmuştur. Esasında Türk olan Başkurtların oluşumunu Fin-Ugorlar da etkilemiştir.¹⁴ Bunlar dikkate alınırsa Başkurtların, Fin-Ugor ve Sibirya halklarının Şamanlıklarıyla çok sayıda benzerlik ortaya çıkmaktadır. Ancak araştırmacılar Başkurt Şamanlıklarında birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. İslamiyet kabul edildikten sonra eski inançlar aynı şekliyle kalmamıştır. Örneğin, Başkurtlar, Şamanlığın babadan oğula geçtiğini kabul ederler. Bu inanç Moğolistan, Sibirya ve Tibet'te de mevcuttur.¹⁵ Ortaçağ Müslüman yazarlarından Rabguzî'nin Kıyas el-Enbiya adlı kitabında Yakup peygamberin kerametlerinin oğlu tarafından devam ettirildiği anlatılmaktadır. Bu örnekten hareketle Şamanların güçlerinin babadan oğula (anneden (yaşlı kadından) kızına) geçmesinin dünyanın tüm halklarına ait olduğu söylenebilir.

Şihabettin Mercanî, Mustafad el-ahbar adlı eserinde XIX. asrın ilk yarısında Tibet Müslüman tıbbı ile Başkurdistan arasındaki ilişkiye değinmektedir. Adı geçen kitabında o Başkurdistan'ın Baykış köyünde İsmail bin Abdurahman

6 NAGAEVA, L.İ., *Tantsı Vostoçnuh Ba kir*, M, Nauka, 1981, s. 67.

7 *age*, s. 53.

8 RUDENKO, S.İ., *Ba kırı*, 1956, s. 322.

9 *age*, s. 323.

10 HOPPAL, M., *age*, s. 122.

11 RUDENKO, S.İ., *age*, s. 322.

12 RUDENKO, S.İ., *age*, s. 322.

13 MAJITOV, N.A., *Yujny Ural v VII-XIX v.*, M, Nauka, s. 123.

14 KUZEEV, R.G., *Proishodenie Ba kirkogo Naroda*, Moskva, Nauk, 1974.

15 HOPPAL, M. *age*, s. 122.

at-Türkî al-Kitaî Tabib adlı bir Dungan asıllı imamın yaşadığını ve tedavi ile uğraştığını anlatmaktadır. Bu şahıs, 1857 yılında vefat etmiştir.¹⁶

Müslüman tıp geleneği Bulgarların 922 yılında İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Başkurtları etkilemeye başlamıştır. Rivayetlere göre, Bulgar Hanı tarafından İslam dininin kabul edilmesinde Müslüman tabiplerin rolü büyük olmuştur.¹⁷

XII. asırda Arap seyyahı Abu Hamit al-Gırnatî bir rivayet kaydetmiştir. Bu rivayete göre, Bulgar Devleti'ne Buhara'dan bir Müslüman tüccar gelmiş. O çok iyi bir tıp ve fıkıh uzmanıymış. Bir gün Bulgar hanı ve eşi hastalanmış, çeşitli usullerle tedavi etmeye çalışmışlar, ancak hastalıkları daha da artarak ilerlemiş. O zaman Müslüman tüccar, Han ve eşine bizim dinimizi kabul edecek misiniz diye sormuş. Onlar kabul ediyoruz demişler ve tüccar onları tedavi etmiş. Han, İslam dinini kabul etmiştir. Onunla birlikte tüm halk da Müslüman olmuştur.¹⁸

Gaysa Hüseyinov'o göre, bu rivayet al-Garnatî tarafından Bulgar kadısı Yakub bin Numan'ın (1165'te vefat olmuştur) 'Tevârih al-Bulgariya' adlı eserinden alınmıştır.¹⁹ Bu çok eski zamanlara ait rivayet XIX. asrın müelliflerinden Hisamittin Müslimî ve Tacettin Yalsıgul al-Başkurdî'nin (1767- 1838) eserlerinde de kaydedilmiştir. Bu rivayete göre, Bulgar hanı Aydar Han'ın kızı hastalanmış ve tabipler ona şifa bulamamışlar. Han'ın kızını üç Arap tedavi etmiş. Onlar kış olmasına rağmen bir akağaç dalına yaprak açtırmışlardır. Bu yaprak açmış dallardan bir hamam süpürgesi yaparak onun vücudunu yapraklı dallarla vurarak ısıtmışlardır. Bundan sonra kız sağlığına kavuşmuştur. Sonuçta Aydar Han İslam dinini kabul etmiştir. Bu rivayet, Başkurt bilim adamı Gali Sokroy'un 'Tevârih-i Bulgariye' kitabında da yer almaktadır.

Başkurt Şamanî ayinine ait en eski kayıt XVIII. asırda yapılmıştır. Rusya Bilimler Akademisi'nin üyesi İ.Lepelin Kızıl Mescit köyünde gördüklerini şöyle anlatmıştır: "bir lohusaya 'şeytan oyunu' dedikleri töreni yaptırmak için köreze'yi çağırdılar. Köreze dans ediyor, bağırıp çağırıyordu. Böylece cin ve şeytanları kovuyormuş. Gece yarısı olduğunda eline kılıç ve tüfek aldı. Birkaç adama kendi kuşağını sıkıca çekti. Bu, cinlerle savaş için hazırlıktı. Elindeki silahlarla cin ve perileri kovmaya (onlarla savaşmaya) başladı. Nihayet 'cinleri kovdum. Eyek Irmağı'nda onları boğdum.' dedi"²⁰

Görüldüğü gibi Şamanlık geleneğinin izleri günümüze kadar korunabilmiştir. L. Nagaeva'ya göre, İslam öncesi ayinine ait ritüellerin yaşamaya devam etmesi, onların insanları etkileyebilmesi, kötü ruhlar inancına bağlıdır.²¹ Diğer bir sebep

16 MERCANI, Şihabetin, *Mustafad al-ahbar fi ahvali Kazan ve Bulgar*, Kazan 1989, s. 317.

17 Müslimi Hisamittin, *Tevârihi Bulgariya*. Bu eserin nüshaları çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Ben ise kendi elimde mevcut elyazmadan yararlandım.

18 HUSAYİNOV, G.B., *Ba kirkaya Literatura XI-XVIII Vekov*, Ufa, 1995, s. 12.

19 *age*, s. 11-12.

20 Burada getirilen alıntı Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün amanizm. Materyaller ve Ara tırmalar* (Ankara: 1972, s. 113)'dan alınmıştır.

21 NAGAEVA, L.İ., *age*, s. 72.

ise Şamanlığın Müslümanlıkla kaynaşmasıdır. Şamanların psikoterapi usullerini kullanarak tedavi etmeleri Başkurt din adamlarının psikoterapi alanındaki faaliyeti ile de kaynaşmıştır. Bilindiği gibi Başkurt imamlarının birçoğu insanları tedavi etmekle de uğraşmıştır. XIX-XX. asırlarda Ş. Bikbaev, Mücavir Hazret, H. İbrahimov v.s. din adamları tedavi alanında da faaliyet göstermişlerdir. Benzer faaliyetlerle dünyaca tanınmış Nakşibendî şeyhi Zeynulla Resulev de uğraşmıştır.

Başkurt asıllı meşhur tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan Orta Asya'da bulunduğu zaman hastalandığında Bakşı denilen Şaman tarafından tedavi edildiğini Hatıralar'ında anlatmıştır: 'Burada ben müthiş bir sıtmaya tutulmuştum. Bu bende Buhara'dan beri vardı. Hükümet azasından Abdülhamit Arifov kinin getirmişti. O da kulaklarıma kötü tesir ediyordu. Bir gün dediler ki: 'Yakında Akcar ismindeki köyde tecrübeli bir bakhşı, yani Şaman var. Ona tedavi ettirelim.' Ben de çarnaçar razı oldum. Bakhşıya haber verdiler. Köyüne gittik. Meğerki bunlar Qarlıqlardanmış. O bir gün hazırlığını görecekmış. İkinci günü akşam gittik. Bir Özbek çadırı içinde büyük bir ateş yakılmıştı. Kapkara sakallı 40 yaşlarında görülen sağlam yapılı bakhşı normal bir insan sıfatıyla çay içip konuştuktan sonra arkadaşlarıyla bir daire yaptı. Elinde düngür denilen davulu çalarak şamani şarkılarını söyleyip dönmeğe başladı. Başkaları da dönüyorlardı. Bu merasim uzun sürünce bakhşı bana geldi. 'Sen bize inanmıyorsun, ruhlar gelmiyor. Okumayı tatil edelim.' dedi. Ben de, 'Aman tatil etme, ben inanırım.' dedim. Yine bir müddet döndüler. Çaldılar, şarkı söylediler. Nihayet bunlardan biri vecde geldi. Ağızlarından beyaz köpükler çıktı ve kendisini kaybetti. Onu bir kenara çıkarıp yatırdılar. Böylece birkaç kişi vecde geldikten sonra nihayet bakhşının kendisi de vecde geldi. Orada hazır bir demir kürek vardı. Onu yanan ateşe koymuşlardı. Bir ağaç sap sokarak bakhşı küreği kaldırdı. Ağaç saplar yanmaya başladı. Ağzına su alıp küreğe püskürdü. Ateşten sıçrayan su tanecikleri yüzüme geliyor ve beni yakıyordu. 'Korkma korkma, iyidir.' dediler. Nihayet o bakhşı ateşte yanan bu demir küreği dişleriyle ağzına aldı. Birkaç defa etrafımda bu şekilde dolaştı, tekrar ateşe attı. Bu arada bakhşıya her taraftan sualler soruluyordu. Benim iyi olacağımı söyledi. Emir in muvaffak olup olmayacağını sordular. Ona müsbet cevap vermedi. Daha bazı siyasi sualler sordular. Nihayet o kendine geldi. Bana da 'Artık iyileşeceksin, ilaç filan almayın.' dedi. Ağzına yanmış küreği aldığı hâlde siyah bıyıkları yanmamıştı. Ateşin sahte olmadığını da sıçrayıp yüzüme kadar gelen su damlacıklarından biliyorum. İşte bu suretle hayatımda ilk defa olarak hakiki bir Şaman ayinini görmüş oldum. Gerçi küçüklüğümde de böyle bir hastalığımı bizde 'baguçı' denilen bakhşı tedavi etmişti. Fakat o ayin yapmamıştı ve böyle kerametler de göstermemişti. Bundan sonra kinin almadım ve sıtmayı hissetmedim. Bu zat dolandırıcı olmayıp hakiki bakhşı sayılıyormuş. Hiçbir ücret veyahut hediye kabul etmedi. Bu Şamani ayinlerini yaptırım burda yaşayan Özbeklerin bana karşı münasebetlerinde daha samimi olmalarına sebep oldu'.²²

22 TOGAN, A.Z., *Hatıralar*, Ankara, 2003, s.342-343

Orta Asya'da Şaman ayini ile tedavi gördüğünü A. Z. Velidi Togan meşhur bilim adamı V.V. Bartold'a yazdığı mektupta da ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu mektupta Zeki Velidi Togan Orta Asya'da bulunduğu zamanda Şamanları sık sık gördüğünden söz eder. Ona göre, Şaman ve büyücülerin silsile-i arvah ve evliyaları çok farklıdır. Evliya adları listesinde çeşitli Özbek olmayan Hanların isimleri de geçmektedir.

Ahmet Zeki Velidi Afarinkent tümeni Kara-Su kışlağında, Mitan nahiyesi Daulan ve Tupar kışlaklarında kaydettiği bakışı duası çok ilginç bulmuştur. Bu kışlakların halkı eski Türklerdir, cin ve evliyaları da farklıdır.

Usmat Dağları'ndaki Aftabruy nahiyesinde Zeki Velidi ve bir Kırgız arkadaşı hastalandıkları zaman ve daha sonra Zeki Velidi kendisi Yakkabağ'ın güneyindeki İkinci köyünde sıtmaya tutulduğunda Hatıralar'ında anlatıldığı ayin törenleri yapılmıştır. Üç defa yapılan her ayinde kalabalık halk bakışıya 'Yahu' diye bağırarak yardım etmişlerdir. Şaman ayinlerini müşahade eden A.Z.V.Togan çok etkilenmiştir. Ona göre, bazen Müslüman merkezlerinde rastlanan Şaman duaları Kırgız Şamanlarının dualarından daha zengindir. Bu mektubunda o Türk şamanlığını Tacik şamanlığı ile kıyaslamaktadır. Tacik Şamanları'nın ayinlerini Urgur civarında, Nurata'nın kuzeydoğusundaki Sintab köyünde ve Maçın Dağları'nda görmüştür. Onun fikrinde, Tacik şamanlığı her yerde aynı, fazla zengin değil ve göze çarpıcı orijinallige sahip değildir.²³

Ahmetşah Hazret, oğlu Ahmet Zeki Velidi'ye 1925 yılın Temmuzunda yazdığı bir mektupta (Bu mektup tarihsizdir. Ancak diğer Temmuz 1925 tarihli mektuplarla birlikte gönderilmiştir.) oğlu Abdülbari'nin hastalığından şikâyet etmiştir. Bu mektupta Şamanlık tarihine ait çok ilgi çekici bilgiler de bulunmaktadır. Mektuptan anlaşıldığına göre, daha önceki mektuplaşmalarında da Abdülbari'nin hastalığından konuşmuşlardır. Ahmet Zeki Velidi babasına bacağı'ya başvurmalarını tavsiye etmiştir. Babası bu mektubunda: "Siz bacağıdan baktırmamızı söylemişsiniz. Yakşı bacağı bulunmadı." demektedir.

Ahmetşah Hazret 21 Şubat 1928'de komşu köylerin birisi olan Makar köyünün imamı Hidiyetulla İbrahimov'a bir mektup yazarak oğlu Abdülbari'yi tedavi ettirmek için göndermiştir. Mektubunda selamlar sonunda şöyle demiştir: 'Amma oğlum Abdülbari selametlenemiyor. Sizin merhamet ve sefkatinizi göz önüne alarak, terbiye etmeniz için onu size gönderiyorum. Terbiye kılınız diye arzu ile yazdım. Ahmetşah bin Ahmetcan Velidi'. Bu mektup 1991 yılında Sterlitamak şehrinde yaşayan ve Makar köyünde doğan Ahmetgerye Saitgerye oğlu Karamışev'ta bulunmakta idi. Bundan başka onun elinde H.İbrahimov'a ait olan 1904 yılında Kazan'da yayınlanan İbn Sina'nın 'Heze el-Kitap at-Tıp fi Hasiyat bazı al-daviyat' eseri de vardı. Daha sonra bu tarihî belgeleri o Ahmet

23 Rusya Bilimler Akademisinin Peterburg Şube Arşivi'ndeki A.Z.V.Togan'ın Bartold'a yazdığı 14 Nisan 1925 tarihli mektubu (PFA RAN. F.68. Op.2. D.38. L.35-3706.)

Zeki Velidi'nin kızı veya oğluna teslim etmek için yeğeni olan şaire Tanhılıu Karamışeva'ya verdi. Şimdi ise İbn Sina'nın adı geçen kitabı ve onun arka kapağına yapıştırılmış mektup A.V.Togan'ın kızı İsenbike Hanım'da bulunmaktadır.

Ahmetgery Karamışev'in anlattığına göre, Hidiyetulla Hazret meşhur Karamışevlerin neslindedir. 1850 yılında doğmuştur. Tahsil gördükten sonra o şimdiki Bürçen ilçesine ait Islambay köyünde imamlık yapmıştır. Aynı zamanda çeşitli bitkileri kullanarak tedavi ile uğraşmıştır. Onun Gizmettin adlı oğlu Ahmetşah Velidi medresesinde okumuştur. 1924'te Hidiyetulla Hazret memleketi olan Makar köyüne dönmüştür. Hayatı boyunca Başkurt mollalarının pek çoğu gibi tıp ile de uğraşan Hidiyetulla Molla 1930 yılında vefat etmiştir.

Yukarıda A.Z.Velidi Hatıraları'ndan alınan parçadan, XX. asrın başlarında Başkurdistan'da Şaman ayinlerinin Orta Asya'ya göre daha az korunmuş olduğunu, fakat hâlâ yaşamaya devam ettiğini görüyoruz. O zamanlarda mollalar ailesi bile hastalandıkları zaman baguçılara tedavi olmak için başvuruyorlarmış. Böylece Başkurt toplumunun ilk tedavicilerinin Şamanlar olduğu görülmektedir. Onların faaliyetleri daha sonra bu tür işlerle uğraşanların da faaliyetini etkilemiştir. İslam'ı kabul ettikten sonra da şamanlar Başkurt toplumunda önemli rol oynamışlardır. Ancak onların faaliyetini bir süre sonra Müslüman mollalar devam ettirmeye başlamışlardır.

Şamanlık ve psikoterapiye bağlı tedavi usulleri modern tıbbın gelişmesi ve eski gelenekleri bilen insanların azalması ile kaybolmaya yüz tutmuştur. Perestoykadan sonra halk tıbbi usullerine ilgi artmıştır. Bu dönemde eski geleneklerden tamamen farklı, Çin, Hint vb. halk tedavi usulleri ile ilgili tedaviciler ortaya çıkmıştır. Bu sırada eski tedavi geleneklerini devam ettirmek isteyenler de bulunmaktadır. Yani tıp tedavisinden ümidini kesen insanlar başka tedavi usullerinde çare aramaktadırlar. Başkurt Şaman geleneği halkın havzasında, tarihî kaynaklarda ve folklor eserlerinde korunmuştur.